

Pär Götrek och Sandbergs bokhandel i Eskilstuna

Pär Götrek (1798-1876) kom från proletära förhållanden som son till en handskmakargesäll i Linköping. Han hade "läshuvud" och studerade vid Lunds och Uppsala universitet. I både Uppsala och Lund deltog han i radikala studentsammanhang där spex och kritik av universitetssystemet blandades.

På 1820-talet etablerade sig Götrek som bokhandlare i centrala Stockholm. Han ägde butiker på flera olika platser och prövade även på förlagsverksamhet och tidningsutgivning. Pär Götrek uppfann även en tryckpress, men den blev ett kommersiellt fiasko och såldes troligtvis bara i ett enda exemplar förutom den tryckpress han själv använde.

Pär Götrek gjorde sedan ett kortare gästspel som bokhandlare i Eskilstuna, men flyttade snart tillbaka till Stockholm igen.

Götrek hade täta kontakter med London och detta var en anledning att han kunde ge ut Kommunistiska manifestet på svenska samma år som originalet under namnet "Kommunismens röst". En skillnad mellan Götreks och Marx manifest var att den svenska utgåvan avslutades med "Folkets röst är Guds röst". Originalutgåvan avslutades med de kända orden "Proletärer i alla länder, förena er!". Den svenska utgåvan var troligen den första utgåvan på ett annat språk i hela världen. Götrek anses ha haft stort inflytande i radikala arbetarkretsar i Stockholm.

Götrek översatte och bearbetade dessutom ett par småskrifter av den utopiske socialisten Saint Simon, nämligen 1831 "Framtidens religion uppenbarad av Saint Simon, en kort framställning av den nya religionsläran enligt saint simonisternas skrifter" samt, när den förra blivit slutsåld, 1833 "Saint Simons religionslära i kort sammandrag". Den förra broschyren omfattar 48, den senare 36 sidor. I dessa småskrifter bekänner sig Götrek entusiastiskt till saint-simonismen, som kort tid innan presenterats i Sverige av tidningen Medborgaren.

Enligt Saint Simon var människor av naturen olika och det bästa samhället var det som kunde få deras skilda anlag att samverka. Han satte sin lit till industrialismen som skulle bringa välstånd och harmoni i världen. Hans ideal var en centralt dirigerad kapitalism, hans idoler ingenjörerna. Saint Simon brukar kallas socialist eller utopisk socialist. Beteckningarna vann dock burskap först senare och innehöll då en komponent främmande för honom, nämligen att socialismen särskilt skulle gynna arbetarklassen.

Pär Götrek hade bokhandel i Eskilstuna 1834-1838 och kallade sig själv för fabrikör. Den 25 juni 1834 anmälde Pär Götrek till hovkanslersämbetet att han tänkte öppna en bokhandel i Eskilstuna. Året efter lät Götrek bokhandlaren och boktryckaren A. Bohlin i Norrköping trycka ett reklamblad för böcker som såldes i den nya bokhandeln i Eskilstuna. Denna stad hade vid den tiden drygt 2.700 invånare och en betydande järn- och stålindustri. De största företagen var Munktells mekaniska verkstad och Gevärshuset. Någon bokhandel hade dittills inte funnits och marknaden för böcker var inte särskilt stor i en industristad som Eskilstuna.

Götrek öppnade sin bokhandel i Eskilstuna på hösten 1834. I tidningen "Nyköpings-Bladet" den 3 oktober 1835 säger han i en tidningsannons att bokhandeln i Eskilstuna då hade funnits i ett år. Bokhandeln var belägen i "Rådman Bolins hus nära gamla torget".

Både Pär Götrek och hans hustru Charlotte var fortfarande mantalsskrivna i Stockholm åren 1835, 1836 och 1837. Vid sidan om bokhandeln öppnade Götrek ett Adress- och Kommissionskontor.

Trots stora förhoppningar på bokhandeln i Eskilstuna blev det verkliga resultatet inte så lyckat. Den 25 oktober 1836 anmälde han hos hovkanslersämbetet att han tänkte ”i huvudstaden öppna bokhandel egentligen ägnad åt försäljningen av gamla böcker under benämning Antiquarisk bokhandel”.

I november 1836 anställde Pär Götrek som medhjälpare i bokhandeln i Eskilstuna en 16-årig student från Stockholm, Johan Ferdinand Eurenus. Han skulle ta hand om försäljningen i Eskilstuna medan Götrek själv vistades i Stockholm. Den 6 mars 1837 skrev Götrek kontrakt med Eurenus om överlåtelse av bokhandeln. Då studenten Eurenus inte ens var myndig och därför inte kunde få handelsrättigheter skulle överlåtelsen formellt ske på myndighetsdagen den 9 januari 1841. Under mellantiden skulle Eurenus fungera som bokhandelns föreståndare med redovisningsplikt till Götrek. Att på det sättet överlåta den dagliga driften på en omyndig, oerfaren student var kanske inte en så särskilt bra idé.

Sedan Götrek överlämnat bokhandeln i Eurenus vård lämnade han Eskilstuna för gott och öppnade sin antikvariska bokhandel i Stockholm.

När boktryckaren P E Norman i april 1837 började utge ”Eskilstuna tidning” kan man i tidningsannonser följa bokhandelns verksamhet i Eskilstuna. Bokhandeln ändrade till exempel firmanamn till P. Götrek & Comp. Från sin bokhandel i Stockholm sände Götrek mest restupplagor som i Eskilstuna såldes till halva originalpriser.

I början tycks överenskommelsen mellan Götrek och Eurenus ha fungerat bra. Eurenus annonserar ofta i ”Eskilstuna tidning” och försäljningen verkar blomstra. Men snart kom klagomål till Götrek i huvudstaden. Exempelvis fick han ett kravbrev från landets störste förläggare – N M Lindh i Örebro. I kravbrevet efterlyser man redovisning för de kommissionsböcker som levererats till bokhandeln i Eskilstuna. Götrek skyller den uteblivna likviden på Eurenus och på de underhandlingar som pågått om överlåtelsen av bokhandeln på honom. Om ett sådant överlåtande kommit till stånd skulle Eurenus ensam stå för likviden. Götrek lämnar här uppenbart oriktiga uppgifter i förhoppning om att vinna tid och få anstånd med betalningen.

Redan före julen 1837 blev Götrek tvingad att stänga bokhandeln i Eskilstuna och skriver följande:

”För få dagar sedan hitkom jag för att så vitt möjligt är reda och reparera härvarande affärer och har ej ännu kunnat kasta mer än en hastig blick över det hela och funnit en stor del av lagret förskingrat, kassan efter ett helt års försäljning spolierad, så att ej ett öre däri finnes, handelsböckerna i oordning och bokhandelns reskontra eller huvudbok alldeles borta.”

Götrek tog vid ankomsten till Eskilstuna ut stämning på Eurenus och målet kom upp vid Eskilstuna rådhusrätt den 19 mars 1838. Götrek sade i rätten att Eurenus uppburit 1.000 riksdaler banco ur bokhandelns kassa, varav bara 240 riksdaler redovisats. Eurenus å sin sida påstod att han till Götrek sänt alla influtna medel utom 25 riksdaler. Till sist prutade Götrek ner sina anspråk till 350 riksdaler. Förmodligen träffades sedan en förlikning eftersom någon dom i målet aldrig avkunnades.

Samtidigt med att rättegången mot Eurenus pågick avvecklade Pär Götrek bokhandeln i Eskilstuna. Han överlät bokhandeln till skolläraren ”magister” Sven Magnus Sandberg. Den 23 mars 1838

underskrevs ett tillkännagivande om överlåtelsen per den 1/5 1838, som följande dag publicerades i Eskilstuna tidning.

Sven Magnus Sandberg flyttade boklådan till skolhuset och där drevs den från början mycket lyckosamt. Bättre än Götrek förmådde Sandberg rida ut tidens stormar och under namnet ”Sandbergs bokhandel” skulle företaget existera mycket länge.

I tidningen Sörmlandsposten den 3 december 1936 går det att hitta en artikel om Sandbergs bokhandel som då kunde fira hundraårsjubileum. Artikelns lydelse:

”Med ett helt sekel på (bok) ryggen arbetar Sandbergs bokhandel. Men ingen kan säga någonting annat än att det är en kry åldring, ja rent ut sagt, en ungdom, som föga känner av de många åren annat än trivsel och i allo betar sig som en pigg, välartad och duktig yngling.

Det var alltså någon gång år 1836, som Sandbergs bokhandel för första gången slog upp dörrarna och bjöd eskilstunesarna att stiga in och komplettera sina bokhyllors innehåll. Tyvärr finns det icke några anteckningar, som exakt ange födelsedagen. Bokhandlare Erik Wallin, nuvarande föreståndare för firman, beklagar detta livligt, när Sörmlandsposten talar med honom om det tämligen enastående jubileet. Och inte heller veta vi säkert var någonstans firman hade sina första lokaler. Men ett rykte vill veta – fast jag har inte lyckats få det kontrollerat – att den var belägen på tomten Kungsgatan 1, där då för tiden ett litet trähus förmodligen stod. Vidare har det sagts mig, att när firman första gången bytte affärslokaler, så flyttade den några steg längre fram på Kungsgatan, till nr 10, men om affären då låg i hörnet mot Careliigatan eller ej, därom veta vi heller icke något med bestämdhet. Längre fram i tiden steg den snett över gatan, till nr 7, där den blev bofast, tills Stadshuset blev färdigt, vilket skedde 1897. Då flyttade nämligen sparbanken dit, och därmed blev dess dittills i Kungsgatan 8 förhyrda lokal ledig, och den togs i besittning av Sandbergs bokhandel. Sedan dess har firman icke brytt sig om att röra på sina penater utan förblivit mantalsskriven i Kungsgatan 8.

Och nu firar firman sitt sekeljubileum med ombyggnad av lokaliteterna. Det är meningen, att det skall bli lokaler, som äro fullt tiptop ur bokhandlaresynpunkt. Och det behövs säkerligen. Sådana som de nu äro, ha de icke från början varit anordnade för bokhandel, och det har, allteftersom rörelsen svällt och ställt ökade krav på butikskomfort etc, blivit alltmera kännbart. Fram i februari på nyåret skall emellertid den bristen vara avhjälpd. Hr Wallin lämnar några data ur firmans historia. Den grundades, som redan sagts, år 1836. Grundare var fil. mag. Sven Magnus Sandberg. Han efterträddes år 1857 av sin son, Herman Sandberg, som hade den till sin död, år 1880, då hans änka, Selma Erika Charlotta Sandberg, född Broman, övertog rörelsen. Den 1 januari 1883 antog hon Johan Wallin som delägare. Hr Wallin blev den 26 september 1896 ensam innehavare av firman och drev den till år 1916, då den vid hans död övertogs av arvingarna, som för rörelsens drift bildade H. Sandbergs Bokhandels AB. Föreståndare är nu hr Erik Adolf Wallin. Förutom huvudaffären i Eskilstuna har bolaget filialer i Kungsör och Malmköping. Hundra år äro en aktningvärd tid. Och de ha naturligtvis bjudit på både up and down för denna välrenommerade bokhandel. Men den har ridit ut stormarna och står den dag i dag är väl rustad till sina kunders fromma. Dess traditioner ha väl bevarats genom tiderna – symboliskt för vidmakthållandet av dessa kan man kanske våga säga är att än idag står på firmans kontor en pulpet av anno dazumal, en kontorsmöbel, som antagligen varit med från början och fortfarande fyller de krav, man ställer på den. Hundraåringen gratuleras, icke minst som ett värdecken för gammal god eskilstunesisk köpenskap.”

Källor

Gamby, Erik: *Pär Götrek och 1800-talets svenska arbetarrörelse* (Stockholm, 1978)

Nationalencyklopedien (NE)

Sörmlandsposten 1936: 3/12